

Η νέα αντίληψη της ηγεμονίας

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ-ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΚΩΣΤΑ ΦΙΛΙΝΗ
ΜΕ ΤΟΝ ΛΟΥΚΑ ΑΞΕΛΟ

Λ.Α. *Είναι γεγονός ότι σήμερα το σύνολο, σχεδόν, της ευρωπαϊκής αριστεράς αποτελεί φόρο τιμής στον μεγάλο κομμουνιστή ηγέτη. Ποιο είναι ωστόσο, κατά τη γνώμη σου, το πραγματικό βάρος της επιρροής του και σε τι συγκεκριμένα θα μπορούσαμε να πούμε ότι συνίσταται αυτή;*

Κ.Φ. Ο Γκράμσι αναζήτησε τις πολιτικές – θεωρητικές βάσεις μιας επαναστατικής πορείας προς το μαρξισμό στις χώρες του αναπτυγμένου καπιταλισμού και πιο συγκεκριμένα της Δυτικής Ευρώπης, καταλαβαίνοντας και υποδεικνύοντας ότι στις χώρες αυτές δεν θα μπορούσε να επαναληφθεί το πρότυπο της Οκτωβριανής Επανάστασης στη Ρωσία, η «κατάληψη των χειμερινών ανακτόρων» της Πετρούπολης.

Θεμελιώδες στοιχείο αυτών των πολιτικο - θεωρητικών βάσεων είναι η νέα αντίληψη της ηγεμονίας που επεξεργάστηκε ο Γκράμσι, όπου αυτή δεν κατανοείται πλέον (όπως στο Λενινισμό) σαν μια μορφή πολιτικής ηγεσίας πάνω σε προκαθορισμένα υποκείμενα, αλλά σαν μια «πολιτική - διανοητική και ηθική ηγεσία» μέσο της οποίας δημιουργούνται νέα υποκείμενα τα οποία τείνουν να εκφράσουν μιαν εθνική - λαϊκή συλλογική θέληση που θα συγκροτείται από τη σύνθεση δημοκρατικών λαϊκών αιτημάτων (όχι κατ' ανάγκην ταξικών) και την οποία θα πραγματοποιήσει η εργατική τάξη.

Λ.Α. *Σε ορισμένα σημεία του έργου του ο Γκράμσι δείχνει, ως φαίνεται, να είναι πεισμένος ότι ο μαρξισμός είναι μια αυτάρκης φιλοσοφία που «εμπεριέχει όλα τα βασικά στοιχεία για να οικοδομήσει μια ολική και ολοκληρωμένη κοσμοθεωρία, μια ολική φιλοσοφία και θεωρία των φυσικών επιστημών και όχι μόνο αλλά και για να δώσει ζωή*

σε μια ολοκληρωμένη πρακτική οργάνωση της κοινωνίας δηλαδή για να γίνει ολικός, ολοκληρωμένος πολιτισμός». Προβληματίζεται δηλαδή με τη δυνατότητα του μαρξισμού να «απορροφήσει» τις άλλες φιλοσοφίες και να τις ξεπεράσει. Θα μπορούσες να μας εκθέσεις την άποψή σου για το παραπάνω ζήτημα;

Κ.Φ. Πιστεύω ότι από το παρατιθέμενο χωρίο του Γκράμσι (σε συνδυασμό μάλιστα με άλλες ιδέες του αλλού διατυπωμένες) δεν συνάγεται ότι αυτή η δυνατότητα του μαρξισμού να οικοδομήσει μιαν ολική φιλοσοφία και «να γίνει ολικός ολοκληρωμένος πολιτισμός», σημαίνει ότι ο Γκράμσι εννοεί τον μαρξισμό σαν «αυτάρκη φιλοσοφία» και πολύ περισσότερο σαν «κλειστό αίτημα». Αντίθετα πιστεύω ότι ακριβώς η ανοικτή αντίληψη του Γκράμσι για τον μαρξισμό στη σχέση της με τις «άλλες φιλοσοφίες» όχι μόνον επιτρέπει στον μαρξισμό να «απορροφήσει» άλλες φιλοσοφίες για να τις ξεπεράσει, αλλά ταυτόχρονα να ξεπερνάει και τον ίδιο τον εαυτό του.

Λ.Α. *Κεντρικό στοιχείο της προβληματικής του Γκράμσι είναι το ζήτημα της ηγεμονίας. Στο σημείο αυτό, χωρίς πάντα να συμπίπτει, δεν ξεπέρασε τα όρια της λενινιστικής άποψης περί προλεταριακής ηγεμονίας, η οποία θεωρητικά και πρακτικά – κυρίως μέσα από το έργο των επιγόνων – έδειξε ότι είναι ουσιαστικά ασυμβίβαστη με τον πολιτικό πλουραλισμό ως και την αντιμετώπιση της δημοκρατίας σαν κάτι που λειτουργεί μέσα από συνεχείς εποικοδομητικές συγκρούσεις που με μια έννοια αποτελούν το κίνητρο αλλά και το όριο ανάπτυξής της. Αν τα παραπάνω ευσταθούν, η κριτική που ασκείται στον λενινισμό και την πρακτική του δεν αφορά εξ ίσου ένα βασικό πόλο του γκραμισιανού έργου; Αν όχι μπορείς να μου υποδείξεις τα στοιχεία διαφοροποίησης του Γκράμσι από την λενινιστική προβληματική ή διαφορετικά τα στοιχεία σύγκλισης της προβληματικής του Γκράμσι με τις απόψεις εκείνου του κομματιού της αριστεράς που θάζει στο κέντρο του προβληματισμού του το ζήτημα της δημοκρατίας ταυτισμένης με τον πολυκομματισμό και τον πλουραλισμό; Ή ακόμα περισσότερο ποια είναι τα κοινά σημεία του Γκράμσι με τις απόψεις εκείνες που με όλες τις στρατηγικές συνέπειες που συνεπάγεται μια ανάλογη τοποθέτηση αναζητούν ένα νέο απελευθερωτικό σχήμα που να ξεπερνά τον λενινισμό και την προβληματική του γύρω από την δικτατορία του προλεταριάτου.*

Κ.Φ. Η έννοια της ηγεμονίας στον Γκράμσι όπως σωστά παρατηρεί ο Λακλάου αντιπροσωπεύει και μια συνέχεια αλλά ταυτόχρονα και μια τομή ως προς την λενινιστική έννοια της ηγεμονίας. Το κοινό που έχουν οι δύο αυτές έννοιες είναι ότι αναφέρονται και οι δυο στο προλεταριάτο (προλεταριακή ηγεμονία). Επίσης και οι δυο αυτές αντιλήψεις συνεπάγονται μια διευρυμένη αντίληψη της πολιτικής κατά το ότι ξεπερνώντας τον οικονομισμό της Β' Διεθνούς τονίζουν και οι δυο την θεμελιώδη σημασία της πολιτικής παρέμβασης του πολιτικού υποκειμένου.

Η διεύρυνση ωστόσο της έννοιας της πολιτικής είναι πολύ πιο έντονη στον Γκράμσι από ό,τι στον Λένιν (πιθανότατα αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι διαμόρφωσαν τις ιδέες τους μέσα στον πολιτικό αγώνα που διεξάγονταν σε δυο

σημαντικά διαφορετικές χώρες και κοινωνικές πραγματικότητες). Αυτό εκδηλώνεται στη διαφορετική αντίληψη του μπλοκ εξουσίας στον λενινισμό και στον Γκράμσι. Ο Γκράμσι βλέπει αυτό το μπλοκ σαν σύνθεση ανάμεσα στην «βάση» και το «εποικοδόμημα» ξεπερνώντας έτσι το διαχωρισμό τους. Αυτό συνεπάγεται μια αντίληψη του «μπλοκ» που ξεπερνάει την μηχανική συνεργασία ταξικών υποκειμένων και που προϋποθέτει τη δημιουργία μιας *ιδεολογίας* που παίζει το ρόλο της συνδετικής ουσίας μέσα στα ταξικά υποκείμενα αυτού του μπλοκ.

Ο Γκράμσι δεν διατύπωσε ρητά την άποψη ότι θα μπορούσε να υπάρξουν πολιτικά υποκείμενα πέραν από τα ταξικά (και δεν έχω στοιχεία να υποστηρίξω ότι τουλάχιστον το υποψιαζόταν). Πάντως ο σημαντικός και αυτόνομος ρόλος τον οποίο αποδίδει ο Γκράμσι στην ιδεολογία, που σημαίνει ότι κατ' αυτόν οι ιδεολογίες δεν «εκκρίνονται» μηχανικά από τις τάξεις, αποτελεί ένα πολύ γόνιμο στοιχείο που μπορεί να μας βοηθήσει στο να κατανοήσουμε τα νέα μη ταξικά (ή διαταξικά) πολιτικά υποκείμενα που εισβάλλουν σήμερα στο στίβο των κοινωνικών αγώνων (κυρίως κίνημα πρωτόβουλής δημοκρατικής παρέμβασης των πολιτών, κίνημα οικολογικό, κίνημα απελευθέρωσης των γυναικών) σε όλες τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες.

Φαίνεται ότι μέσα στην πράξη (αγωνιστική και θεωρητική πρακτική) πρέπει χωρίς προκαταλήψεις («ταξικές» ή «διαταξικές» ή «αταξικές») να αναζητήσουμε τις πραγματικά δημιουργικές δυνάμεις, τα πραγματικά επαναστατικά πολιτικά υποκείμενα, στην εποχή μας γενικά, και σε κάθε ξεχωριστή χώρα ιδιαίτερα.

Λ.Α. Στην Ελλάδα μέχρι τις αρχές του '70 ελάχιστα πράγματα ήταν γνωστά για τον Γκράμσι και το έργο του. Στη διάρκεια όμως της δικτατορίας – από τα πρώτα χρόνια μάλιστα – άρχισαν κάποιες προσπάθειες μετάφρασης, έκδοσης και διάδοσης του έργου του. Οι προσπάθειες αυτές δεν φάνηκε να επηρεάζουν τις υπαρκτές πολιτικές πρωτοβουλίες, παρ' όλο ότι στη μεταπολιτευτική Ελλάδα ανθίσανε και μαράθηκαν πολλά εξωτικά και ευρωπαϊκά άνθη. Ακόμα και στο χώρο της ανανεωτικής αριστεράς, όπως εύστοχα παρατήρησε σε ένα άρθρο του ο Γιάννης Βούλγαρης, η ισχυρή επίδραση του αλτουσερικού έργου και του γαλλικού στρουκτουραλισμού λειτούργησε σε αντιγκραμσιανή κατεύθυνση.

Σήμερα δεν είναι λίγοι εκείνοι – από όλες τις πτέρυγες της ελληνικής αριστεράς – που αναφέρονται στον ιταλό επαναστάτη. Μπορεί αυτό να μας κάνει να μιλήσουμε για επίδραση των ιδεών του Γκράμσι στην ελληνική αριστερή σκέψη ή ακόμα περισσότερο στην πολιτική πρακτική των αριστερών πολιτικών σχημάτων; Και αν ναι μπορείς να μας περιγράψεις κάποια συγκεκριμένα δείγματα αυτής της επιρροής;

Κ.Φ. Στον πολιτικό χώρο της δημοκρατικής και ριζοσπαστικής αριστεράς (με κυριότερη έκφραση το Κόμμα της «Ελληνικής Αριστεράς») θα θρούμε τις πιο πολλές επιδράσεις των ιδεών του Γκράμσι, επιδράσεις συχνά υπολανθάνουσες και λιγότερο συχνά φανερές.

Αν θα ήθελες να αποφύγεις απλοποιητικές σχηματικότητες, θα έλεγα ότι δεν είναι εύκολο να περιγράψεις συγκεκριμένα δείγματα αυτής της επιρροής. Διότι αυτές οι επιρροές είναι άλλοτε δευτερογενείς και άλλοτε συσσωματωμένες σε ένα είδος κράματος επιρροών διαφορετικών προελεύσεων.

Λ.Α. Από το 1972 που πρωτοκυκλοφόρησαν Οι Διανοούμενοι, εκδόθηκαν μέχρι σήμερα πάνω από δέκα βιβλία με έργα του Γκράμσι (τα περισσότερα) και δημοσιεύτηκαν μερικές δεκάδες άρθρα του ίδιου ή για τον ίδιο σε διάφορα περιοδικά και εφημερίδες. Αυτό φαίνεται να αμφισβητείται ή να μην θεωρείται επαρκές από ορισμένους. Στο περιοδικό «Ο Πολίτης», ο Άγγελος Ελεφάντης διατύπωσε σε άρθρο του την άποψη ότι: «Οποιοσδήποτε θελήσει να γνωρίσει το μεταφρασμένο έργο του Γκράμσι θα διαπιστώσει ότι δεν υπάρχει σχεδόν τίποτε στα ελληνικά ως τις αρχές της δεκαετίας του '70.... Αλλά και η συνέχεια δεν ήταν ιδιαίτερα καρπερή: Είδαν το φως μερικά σπαράγματα από έργα του Γκράμσι παρουσιασμένα τις περισσότερες φορές με μian εγκληματική προχειρότητα και ανήκουστη μεταφραστική ευκολία.»

Λαμβανομένου υπ' όψη ότι είσαι μεταφραστής ενός από τα έργα του θα ήθελα να μου πεις την άποψή σου πάνω στο ζήτημα της μετάφρασης και έκδοσης των έργων του Γκράμσι στα ελληνικά.

Κ.Φ. Είναι αλήθεια αυτό που λέει ο Άγγελος Ελεφάντης; Εγώ θα απαντήσω με

μια μικρή ιστορία που με αφορά, και που μοιάζει με ανάλογες μικρές ιστορίες άλλων δύο τουλάχιστον αγωνιστών, που βρισκόμασταν είτε στις φυλακές, είτε στις εξορίες, τις παλιότερες αλλά κυρίως της Χούντας.

Μέσα σε κείνους λοιπών τους χώρους λιγάκι δύσκολα μπαίνανε επαναστατικά βιβλία στην ελληνική γλώσσα. Κι ήταν ακόμα πιο δύσκολο να τα διαβάσεις από τις επανειλημμένες έρευνες. Οι μεταφράσεις επομένως ξενόγλωσσων βιβλίων αποτελούσαν επιτακτική ανάγκη για εκατοντάδες και χιλιάδες κρατουμένων και κυκλοφορούσαν χειρόγραφες και ψιλογραμμένες, με μεγάλη μεταφραστική δυσκολία, κι ήταν βέβαια «εγκληματικές» μια κι ήταν γραμμένες από καταδίκους. Εγώ μετάφρασα από τα ιταλικά στα τέλη του '77 από τα *Τετράδια της Φυλακής* του Γκράμσι τις σημειώσεις του σχετικά με τον Μακιαβέλη, την Πολιτική και το σύγχρονο Κράτος, (Εκδ. Εινάουντι). Διαβεβαιώνω ότι παιδεύτηκα τρομερά, όχι γιατί φοβόμουν κάποια φιλολογική κριτική, αλλά ανησυχούσα διότι, είτε αμφέβαλα σε ορισμένα σημεία αν είχα μπει στην ουσία του κειμένου, είτε φοβόμουν ότι δεν θα ήταν σαφής σε άλλα σημεία η μετάφραση σ' αυτούς που θα στραβωνότουσαν για να την διαβάσουν. Βέβαια αυτές οι ανησυχίες μου ποτέ δεν διασκεδάστηκαν, γιατί πιστεύω και σήμερα ότι οι αδυναμίες ποιότητας έπρεπε να είναι σημαντικές. Σε ανταπόδοση όμως, τα χειρόγραφα αυτά όχι μόνο διαβάζονταν αλλά προκαλούσαν και πολύ γόνιμες συζητήσεις σε εποχές (πρώτα χρόνια της διάσπασης) όπου το καλό πολιτικό επαναστατικό βιβλίο αποτελούσε πηγή έμπνευσης και πνευματικής παρακίνησης για την αντιμετώπιση πρωτότυπων αγωνιστικών πολιτικών προβλημάτων της χώρας μας και του αριστερού κινήματος τότε. Από δω πήγασαν και οι προτροπές συντρόφων να δίνονται τέτοια κείμενα για δημοσίευση σε κείνους τους εκδότες που ήταν πρόθυμοι να αφηφήσουν τους κινδύνους διώξεων από τη Χούντα. Γιατί ας μην ξεχνάμε πως όλη η Ελλάδα ήταν μια φυλακή τότε. Τέτοιες περίπου ήταν οι περιπτώσεις και άλλων συντρόφων που μετάφρασαν κείμενα του Γκράμσι με ανάλογες ή με μικρότερες μεταφραστικές αδυναμίες.

Αλλά από τότε έχουν περάσει πάνω από 16 χρόνια πολιτικής και πνευματικής ζωής, χωρίς βέβαια τους κινδύνους και τις διώξεις της εποχής εκείνης. Και υπάρχουν πολλαπλάσιοι σε αριθμό πανεπιστημιακοί και άλλοι ερευνητές πολιτικών επιστημών καθώς και πολλαπλάσιοι μεταφραστές. Γιατί δεν ήρθαν να αντικαταστήσουν τις πρώτες εκείνες μεταφραστικές προσπάθειες; Θα μπορούσαμε τουλάχιστον να κάνουμε μια πιο αντικειμενική αποτίμηση σήμερα. Μέχρι που να γίνει κάτι τέτοιο, εγώ θα έλεγα ότι θα βοηθούσε αν θα αποφεύγαμε έναν ανιστόρητο ελιτισμό, ακόμη και στην περίπτωση που διατυπώνεται χωρίς «ανήκουστη ευκολία» και χωρίς «εγκληματική προχειρότητα».

Λ.Α. Είναι γνωστό ότι οι πολιτικές αντιλήψεις του Γκράμσι έχουν ένα βαθειά γνωστικό, πολιτικό και ηθικό περιεχόμενο. Κύριο μέλημά του ήταν το ξεπέραςμα της πολιτικής και διανοητικής καθυστέρησης των υποτελών τάξεων, η διανοητική και ηθική αναμόρφωσή τους με τελικό στόχο τη συνολική ανάπλαση – αναγέννηση της κοινωνίας. Ποιο συγκεκριμένο περιεχόμενο θα μπορούσε κατά τη γνώμη σου να πάρει στις μέρες μας η πρωτοβουλία διανοητικής και ηθικής αναμόρφωσης, αν λάβουμε υπ' όψη μας την

πραγματική κρίση αξιών η οποία – φυσικά – δεν αφορά μόνο τις αξίες των κυρίαρχων τάξεων.

Κ.Φ. Ίσως δεν είμαστε σε θέση ακόμη να απαντήσουμε στο ερώτημα ποιο συγκεκριμένο περιεχόμενο θα μπορούσε να πάρει στις μέρες μας η πρωτοβουλία διανοητικής και ηθικής αναμόρφωσης. Ως προς τη μέθοδο όμως που θα μας βοηθήσει να βρούμε αυτό το περιεχόμενο παραπέμπω στις τελευταίες σειρές της απάντησής μου στην τρίτη σου ερώτηση.